

Panu Turunen

1850-luvun materialismikiista

Kurt Bayertz et al. (toim.): *Weltanschauung, Philosophie und Naturwissenschaft im 19. Jahrhundert*. Osa 1: *Der Materialismus-Streit*. Meiner, Hamburg 2007. 336 s.

Kaikki saksankielisen filosofian harrastajat tuntevat Hampurissa toimivan Felix Meiner -kustantamon vihreäkantisen filosofisen kirjaston, joka on Saksan laajin filosofisten tekstien kokoelma: vuodesta 1868 lähtien on ilmestynyt jo noin 350 nidettä. Sarjan lisäksi kustantamo julkaisee muutakin merkittävää filosofista kirjallisuutta, josta tuore niin sanottua materialismikiistaa käsittelevä artikkelikokoelma on hyvä esimerkki. Bielefeldissä toimiva tiedenvälinen tutkimuslaitos Zentrum für interdisziplinäre Forschung järjesti vuosina 2002–2004 konferenssit 1800-luvun maailmankatsomuksesta, filosofiasta ja luonnontieteestä. Konferenssiesitelmät julkaistaan kolmena niteenä, joista ensimmäinen, vasta ilmestynyt nide käsittelee materialismikiistaa.

Ensi näkemältä tuntuu erikoiselta, että kustantaja on tarttunut tällaiseen aiheeseen. Kaikki kommentaattorit, joista nimekkäin on tietysti Marx, näyttävät nimittäin olevan yhtä mieltä siitä, että kiistan johtohahmot, 1850-luvulla kuuluisuuteen nousseet luonnontieteilijä-materialistit Karl Vogt, Jacob Moleschott ja Ludwig Büchner eivät olleet merkittäviä filosofeja. On sanottu, että heillä ei ollut uusia ajatuksia ja että he vain lämmittivät uudelleen 1700-luvun ranskalaisten materialistien

oppeja. (Usein kylläkin myönnetään, että mainitut luonnontieteilijä-materialistit olivat saaneet vaikutteita myös Ludwig Feuerbachilta, merkittävältä filosofilta, joka kehitti Hegelin filosofiaa materialismin hengessä.) Marx haukkui Vogtia, Moleschottia ja Büchneriä vulgäärimaterialisteiksi, Ernst Bloch puolestaan piti heitä pinnallisina ja pohti pettyneenä, ”miksi useimmat suuret filosofit eivät vielä ole olleet materialisteja” (13). Monissa 1800-luvun filosofian esittelyissä Vogtia, Moleschottia ja Büchneriä ei vaivauduta edes mainitsemaan. Ainoa uudehko kirja, joka käsittelee 1800-luvun materialisteja, ei ole filosofin vaan tieteenhistorioitsijan kynästä lähtöisin: Frederick Gregory *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany* (1977).

Gregoryn mukaan Feuerbach, jonka tärkeimmät teokset ilmentyivät 1830- ja 1840-luvuilla, oli ”Saksan materialismin isä” (35), joka korosti ihmisen olevan aistimellinen olento (*sinnliches Wesen*). Feuerbachin pohdiskelu fyysisesti aistivasta subjektista sai filosofit kiinnostumaan materialismista. Hänen teoksensa, jotka olivat Hegelin filosofian uudelleenarviointia, eivät kuitenkaan aloittaneet materialismikiistaa, vaan tällä nimellä tunnetaan

edellä mainittujen luonnontieteilijä-materialistien ja heidän vastustajiensa ajoittain kiihkeäksi käynyt väittely. Materialismikiistan aloitti fysiologian professori Rudolf Wagnerin esitelmä luonnontieteilijöiden kokouksessa Göttingenissä vuonna 1854. Wagner väitti, että luonnontieteen uusimmat tutkimustulokset ovat sopusuhteissa sen näkemyksen kanssa, että sielu on eräänlainen eteerinen substanssi (*eine Art ätherische Substanz*).

Pian Göttingenin kokouksen jälkeen Vogt julkaisi vastauksen Wagnerille, poleemisen teoksen *Köblerglaube und Wissenschaft*, jossa hän korosti, että ihminen ei luonnoltaan eroa mitenkään eläimestä ja että sielunsubstanssia ei ole olemassa. Büchner ja Moleschott julkaisivat kohta omat, Vogtia tukevat kirjansa. Materialismikiistassa olivat vastakkain traditionalistit (perinteisen, ihmisen sielun tai tietoisuuden ainutlaatuisuutta korostavan näkemyksen kannattajat) ja materialistit (luonnontieteen uusia tutkimustuloksia materialistisesti tulkitsevat tieteen popularisoijat ja heidän kannattajansa). Esitelmää pidettiin, kirjoja ja artikkeleita julkaistiin, ja materialismikiista jatkui monta vuotta.

On syytä huomata, että materialismikiistan alkuvaiheessa väittelijät eivät olleet filosofeja. Luonnontieteilijä-materialistit, jotka esittivät huomiota herättävimmät puheen-

vuorot, eivät olleet edes kiinnostuneita filosofiasta, vaan esimerkiksi Vogt sanoi suoraan, että hän ei pidä filosofiasta. Tarina kertoo, että Pariisissa, josta Vogt raportoi luonnontieteen tuloksista saksalaisille lehdille, kokoontui vuonna 1847 radikaalien ajattelijoiden tieteellinen keskustelupiiri. Eräänä iltana Vogt poistui keskustelupiiristä kesken kaiken, kun Bakunin ja Proudhon innostuivat keskustelemaan Hegelistä. Pikkuntunneilla Vogt tuli takaisin, ja Hegeliä koskeva keskustelu jatkui vielä! Vogtista oli käsittämätöntä, kuinka kukaan voi keskustella filosofiasta koko yön.

Uutuuskirjasta selviää kuitenkin, että kiista materialismista synnytti uuden kirjallisuudenlajin, populaarifilosofisen kirjallisuuden. Vogtin, Büchnerin ja Moleschottin kirjat tavoittivat laajan lukijakunnan. Suuri yleisö osoittautui varsin kiinnostuneeksi uudesta populaarifilosofiasta, helpotajuisesta luonnontieteellisestä materialismista. Siksi materialismin kriitikoiden, uskonnon ja filosofian edustajien, oli pakko vastata haasteeseen, vaikka filosofisesti haaste ei ollutkaan kiinnostava.

Vastalauseiden myrsky ja kiistan paisuminen johtui juuri siitä, että materialistien kirjoista tuli niin suosittuja. Niitä ei voitu ohittaa olankohautuksella. Suosituimmaksi muodostui Büchnerin vuonna 1855 ilmestynyt kirja *Kraft und Stoff* (Voima ja aine), josta julkaistiin 21 painosta (vuoteen 1872 mennessä jo 12 painosta). Se käännettiin 17 kielelle. (Mainittakoon, että Büchnerin kirja ilmestyi suomeksi Fitchburgissa Massachusettsissa vuonna 1884 Suomalaisen sosialistisen kustannusyhtiön kustantamana.)

Miten mainitut kolme luonnontieteilijää joutuivat ikään kuin vasten tahtoaan filosofian alueelle? He katsoivat tekevänsä vain johdopäätöksiä selkeistä tosiasioista. Charles Dickensin kirjan *Hard Times* ensimmäinen lause kuuluu: ”Now, what I want is, Facts.” Tällä sitaatilla Büchner aloitti kirjansa. Büchner väitti, että hänen materialisminsa ei ole filosofisen pohdinnan tulos, vaan luonnontieteen faktoista

seuraa materialismi. Esimerkiksi fysiologia opettaa, että ihmisen elimistössä täytyy olla tiettyjä aineita, jotta elintoiminnot sujuisivat. Tarvitaan monia ravintoaineita ja niiden sisältämiä kemiallisia alkuaineita. Moleschott kiteytti: ”Ilman fosforia ei ole ajattelua.” (41)

Näin hän päätyi materialistisen johtopäätökseen: ajattelu on aineen liikettä. Vauhtiin päästyään Vogt, Moleschott ja Büchner sitten kirjoittivatkin filosofiasta innokkaasti. Büchner totesi oman aikansa filosofiasta: ”Yleisö arvostaa filosofiaa päivä päivältä vähemmän, sillä filosofian spekulatioon taipuvainen ontous joutuu väistymään ripeästi kehittyvien luonnontieteiden tieltä...” (131)

Voisi luulla, että 1850-luvun väittelyn tuoksinnassa luonnontieteilijät olivat materialisteja ja filosofit idealisteja. Näin ei kuitenkaan ollut. Asiaa selvittää Renate Wahnerin artikkeli materialismin käsitteestä 1800-luvun puolivälissä. Siitä käy ilmi, että moni luonnontieteilijä oli syvällisesti perehtynyt filosofiaan ja julkaisi myös filosofian tutkimuksia. Kaikissa tieteenhistorioissa mainittu biologi Matthias Schleiden, joka selvitti kasvisolun rakenteen, ehti kirjoittaa myös filosofiasta. Hän kirjoitti kirjan Schellingin ja Hegelin suhteesta luonnontieteeseen (jossa hän syytti Schellingiä pinnallisuudesta ja Hegeliä tietämättömyydestä) sekä kirjan uuden saksalaisen luonnontieteen materialismista.

Ensin mainitussa kirjassa Schleiden päätyi hylkäämään saksalaisen idealismin – se ei kelpaa luonnontieteilijän filosofiaksi. Materialismista Schleiden toteaa, että se oli välttämätön välivaihe filosofian kehityksessä. Se edisti tiedettä siinä muodossa kuin Ranskan valistusfilosofit esittivät materialistisia ajatuksia. Sen sijaan 1800-luvun puolivälin Saksassa materialismi ilmentää vain puolinaista sivistystä ja puolinaista luonnontieteellisen menetelmän soveltamista. Asiaa ei tehdä kunnolla. Schleidenin mukaan tapahtui suuri

vahinko, kun Kantin edustamaa tieteen tuloksia kunnioittavaa filosofista näkemystä ei Saksassa osattu kehittää eteenpäin. Erityisen ongelmallista on filosofisen, elollista luontoa pohtivan tutkimuksen heikkotasaisuus.

Kemian huippunimi Justus Liebig ei hänkään ollut materialisti. Liebig opiskeli Gay-Lussacin johdolla Pariisissa Hessenin ruhtinaan stipendillä. Etevä kemisti olisi päässyt töihin mihin vain, mutta kiittollisena ruhtinaalle hän palasi Giesseniin 1824 ja perusti sinne laboratorion, josta kehittyi maailmankuulu.

Liebig halusi valistaa myös suurta yleisöä ja alkoi kirjoittaa lehteen nimeltä *Allgemeine Zeitung* kirjoituksia kemiasta. Vuonna 1842 artikkelit koottiin kirjaksi, joka käännettiin välittömästi englanniksi. Hän laajensi vielä kirjaansa, joka käännettiin kahdeksalle kielelle. 1850-luvun materialismia Liebig ei hyväksynyt, vaan piti luonnontieteilijä-materialisteja harrastelijoina, jotka halusivat sanoa sanansa monista sellaisistakin luonnontieteistä, joissa heillä ei ollut pätevyyttä. Materialistit olivat naiveja ja ”kaartelivat luonnontieteen reuna-alueella”. Kunnollista näkemystä empiirisestä luonnontieteestä, ainakaan kemiasta, heillä ei ollut.

Uutuuskirja osoittaa, että materialismikiistan myötä filosofit ja filosofian harrastajat alkoivat kiinnittää enemmän huomiota luonnontieteisiin. Luonnontieteiden maailmankatsomuksellinen ja filosofinen merkitys tulivat entistä tärkeämmiksi. Luonnontieteilijä-materialistien vaikutus filosofisen materialismin teoriaan jäi vähäiseksi, kun sitä vastoin idealistifilosofi Hegelin työkalun (*Werkzeug*) käsitteen analyysi osoittautui hyödylliseksi myös materialistifilosoifeille. Se tosiasia, että subjektin ja objektin synteesi toteutuu työkalussa, voitiin näet tulkita myös materialistisesti. Siten Hegel vaikutti materialistiseen ihmiskäsitykseen. Ehkä voidaan puhua historian ironiasta.